

Tożsamość Brytyjczyka.

Koncepcja brytyjskości w kontekście przemian historycznych i społecznych

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej zamieszkiwane jest przez wiele grup narodowych i etnicznych, dlatego społeczeństwo tego kraju określa się jako wielorasowe (*multiracial*) i wielonarodowościowe (*multiethnic*)¹, a także wielonarodowe (*multinational*)². Taka sytuacja jest efektem bogatej historii państwa, związanej z podporządkowywaniem kolejnych narodów i przyłączaniem kolejnych terytoriów, jak również okresem podbojów kolonialnych, w czasie którego Imperium Brytyjskie obejmowało swoimi wpływami znaczną część kuli ziemskiej. Współistnienie tak wielu kultur na jednym obszarze możliwe było dzięki stworzeniu idei Brytanii, która oznaczała ponadnarodową strukturę polityczną skupiającą w sobie różne narody, zarówno te żyjące w bezpośrednim sąsiedztwie jak i te oddalone od siebie o setki kilometrów.

W czasach dynamicznych zmian społecznych, ruchów narodowościowych i nieustannie redefiniowanych systemów wartości warto się zastanowić nad tym, czym obecnie jest koncepcja brytyjskości dla mieszkańców Wielkiej Brytanii, czym jest dla rdzennych mieszkańców czterech krajów historycznych (Anglii, Szkocji, Walii i Irlandii Północnej, zwyczajowo określanej jako prowincja), a czym dla napływowych mniejszości narodowych. Czy brytyjskość może być rozumiana jako alternatywna tożsamość narodowa, czy jest to raczej forma tożsamości obywatelskiej, która nie kłóci się z indywidualnymi tożsamościami etnicznymi? Rozważania na ten temat rozpocznę od odniesienia się do pojęć teoretycznych związanych z zagadnieniem narodu, mniejszości narodowej i etnicznej oraz tożsamości narodowej.

Od pojęcia narodu do koncepcji brytyjskości

Pojęcie narodu to obok „ludu”, „plemienia” i „grupy etnicznej” podstawowa kategoria klasyfikacji wspólnot etnicznych. Jak dotąd nie udało się zbudować pełnej definicji typologicznej narodu, dlatego często mówi się raczej o koncepcji, idei, „wariacie” lub typie

¹ G. Smyth, *Ethnicity and language*, [w:] *British Cultural Identities*, red. M. Storry, P. Childs, London 2006, Routledge, s.223.

² M. Budyta – Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2013, s.42.

idealnym narodu³ niż o jego definicji, odwołując się do następujących subiektywnych i obiektywnych cech posiadanych przez daną wspólnotę ludzi: 1) nazwa własna przyjęta przez członków wspólnoty lub nadana jej przez innych, którą akceptuje, 2) język, który uznaje za ojczysty, 3) terytorium zwane ojczyzną, które zamieszkuje przynajmniej część narodu, 4) przekonanie o wspólnym pochodzeniu, 5) własna historia, 6) własna kultura, z którą znaczna część zbiorowości się identyfikuje i w której uczestniczy, 7) własne państwo lub ujawniająca dążenie do posiadania własnej organizacji państwowej, 8) poczucie silnej więzi emocjonalnej, 9) poczucie odrębności wobec innych wspólnot oraz 10) przeświadczenie o własnej wartości⁴.

Należy jednak pamiętać, że istnieją narody, do których trudno byłoby odnieść ten opis w bezpośredni sposób. Są to na przykład Szwajcarzy mówiący kilkoma językami czy też Żydzi, którzy przez długi okres swojej historii (prawie 1800 lat) nie mieli swojego państwa i terytorium. Przykładem narodu bez państwa mogą też być Polacy, którzy zachowali poczucie tożsamości narodowej w czasie 123 lat zaborów. Biorąc pod uwagę perspektywę szerszą od europejskiej warto też wspomnieć o Stanach Zjednoczonych, gdzie w wyniku integracji ludzi różnych ras, języków, kultur i religii powstał „naród amerykański”.

Współcześnie istniejące narody, określane w literaturze naukowej jako nowożytne⁵, powstawały stopniowo począwszy od średniowiecza, głównie jednak kształtowały się na drodze procesów cywilizacyjnych zachodzących w XVIII i XIX wieku. Procesy te polegały na „konsolidacji” mniejszych jednostek etnicznych i społeczności regionalnych, jak również skupianiu się wszystkich warstw, klas i stanów wokół idei narodowej. Powstawanie narodu, czyli dojrzewanie świadomości narodowej, jest procesem długotrwałym i odbywa się w ciągu kilku formacji społeczno – ekonomicznych stanowiących etapy „przednarodowe”. W czasach współczesnych procesy tworzenia się narodów trwają nadal (także w Europie) i ciągle możliwe jest powstanie nowych (przy określonych różnicach językowych, kulturowych i religijnych)⁶.

Nowożytny naród rozumiany jest jako wspólnota wewnętrznie zróżnicowana (na grupy regionalne i subkultury), ustratyfikowana (na klasy i warstwy społeczne) i mocno zintegrowana wokół narodowej ideologii, która odwołuje się do wymienionych wcześniej obiektywnych i subiektywnych cech (elementów) narodu. Cechy te przenikają się na wielu płaszczyznach tworząc ostatecznie spójną całość, w której najsilniejszym spoiwem są wspólne idee i wartości. Powstaje w ten sposób „wyobrażona wspólnota polityczna, która

³ Tamże, s. 31

⁴ Tamże, s. 31.

⁵ Wielka Encyklopedia Geografii Świata, t. 18. Poznań 1998, s.8.

⁶ S. Otok, *Geografia polityczna. Geopolityka – Państwo – Ekopolityka*, Warszawa 1999, s. 63.

musi być ograniczona i suwerenna”⁷, aby z etapu grupy etnicznej mogła przekształcić się w naród. Koncepcja wspólnoty wyobrazonej opiera się na założeniu, że choć jej członkowie nie są w stanie wchodzić w codzienne, bezpośrednie interakcje z większością pozostałych członków swojej wspólnoty, gdyż ich nie znają, to jednak mają świadomość (wyobrażenie) iż taka wspólnota istnieje.

Pojęciem blisko związanym z „narodem” jest termin „narodowość”, który używany jest w dwóch znaczeniach: a) na oznaczenie przynależności do danego narodu i w tym znaczeniu „narodowość” bliska jest pojęciu „tożsamości narodowej”; b) na oznaczenie regionalnej wspólnoty kulturowo-językowej stanowiącej przednarodową formę integracji etnicznej⁸. W tym drugim znaczeniu „narodowość” oznacza proto-naród, który na drodze swojego rozwoju nie osiągnął jeszcze wszystkich cech tradycyjnie przypisywanych narodom. Więzy łączące członków danej narodowości opierają się przede wszystkim na poczuciu wspólnoty wynikającym z tożsamer kultury, języka i przywiązania do ojczystego terytorium, nie zaś na systemach pokrewieństwa i solidaryzmie narodowo-trybalnym (jak to się dzieje w grupach plemiennych). A zatem za podstawową cechę narodowości uważa się w praktyce zwykle to, że nie posiada ona własnego państwa, a co najwyżej w ramach innego cieszyć się może pewną autonomią⁹.

Analizując zagadnienie narodu i narodowości nie można pominąć pojęcia mniejszości narodowej (grupy mniejszościowej), niezbędnego do omawiania zróżnicowania etnicznego danego kraju lub regionu. Termin ten oznacza zwykle zbiorowość zdecydowanie zdominowaną przez tzw. większość etniczną, która kształtuje główny nurt kulturowy państwa. Na potrzeby międzynarodowych standardów prawnych pojęcie „mniejszość narodowa” rozumie się jako „grupę obywateli danego państwa, która odróżnia się od dominującej części społeczeństwa świadomością swojej przynależności narodowej”¹⁰. Świadomość ta może być (ale nie musi) związana z odmiennością języka, religii czy obyczajów, czyli różnicami kulturowymi.

Ważne jest także pojęcie etni (*ethnie*), które jest francuskim określeniem grupy etnicznej sprzed epoki nacjonalizmu.¹¹ Etnia stanowi podstawę nowożytnego narodu i posiada wszystkie cechy narodu z wyjątkiem terytorium. Zgodnie z tą teorią „gdy *ethnie* utożsamia się

⁷ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrazone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997, s.19

⁸ *Wielka Encyklopedia...*, t. 18, s. 8.

⁹ *Tamże*, t. 18, s. 8.

¹⁰ S. Łoziński, *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005.

¹¹ E. Cziomer, L.W. Zyplikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*. Warszawa 2006, s. 62

z jakimś terytorium, wówczas staje się ona narodem. Natomiast sama *ethnie* jest zbiorowością kulturową, żyjącą poza terytorium swych przodków. [Oznacza to więc, że gdy etnia związane się z terytorium] należy już mówić o narodzie, bez względu na posiadanie bądź nieposiadanie odrębnego państwa, a nawet i przy braku roszczeń do posiadania takowego”¹².

Grupy mniejszościowe dzielone są często na dwie kategorie zależnie od ich relacji w stosunku do grupy większościowej. Podział ten wart jest uwagi, mimo iż ma on raczej prawny niż naukowy charakter. Według tego podziału mniejszość określić można jako mniejszość typu „narodowego” lub „etnicznego” stosując następujące rozróżnienie:

- mniejszość narodowa to „ludność obcego pochodzenia, która żyje w obrębie jednego państwa, poczuwa się jednak do narodowej wspólnoty z mieszkańcami kraju sąsiedniego, znajdując w nim moralne, kulturowe i nawet polityczne wsparcie (np. mniejszość litewska czy ukraińska w Polsce)”¹³.
- mniejszość etniczna to „wspólnota etniczna, która nie ma takiego państwowo – narodowego protektora – tworzy izolowaną i zdaną tylko na siebie zbiorowość obywateli, zwykle drugiej kategorii o niewielkiej sile perswazji, szczególnie wówczas, gdy ich liczba nie jest zbyt duża, wewnętrzna organizacja słaba, a status ekonomiczno-społeczny – niski”¹⁴.

W sposób syntetyczny naród można więc określić jako *historycznie wytworzoną trwałą wspólnotę ludzi, ukształtowaną na gruncie wspólnych losów dziejowych, kultury, języka, terytorium i życia ekonomicznego, przejawiających się w świadomości narodowej jej członków*¹⁵. Owa „świadomość własnej odrębności”¹⁶ definiowana jest za pomocą koncepcji tożsamości narodowej, która wywodzi się z pojęcia tożsamości jednostkowej, oznaczającej „refleksyjny stosunek podmiotu do samego siebie”¹⁷, czyli świadomość siebie i poczucie identyfikacji z daną grupą ludzi. *Uświadomienie sobie więzi łączących jednostkę z innymi osobami, dostrzeżenie poczucia przynależności do grupy (np. rodziny, grupy uczniowskiej, grupy zawodowej, narodu) i jej odrębności od innych grup stanowi podstawę formowania się tożsamości społecznej*¹⁸. W ramach tożsamości społecznej wyróżnia się m.in. poczucie przynależności do danego narodu lub grupy etnicznej, określane jako tożsamość narodowa lub etniczna. Taka przynależność wiąże się zawsze z uwarunkowanym etnicznie zespołem

¹² Tamże, s. 62.

¹³ Wielka Encyklopedia..., t. 18. s. 8.

¹⁴ Tamże, t. 18, s. 8.

¹⁵ S. Otok, dz. cyt., s. 63.

¹⁶ E. Lewandowski, *Pejzaż Etniczny Europy*, Warszawa 2004, s. 36.

¹⁷ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2005, s. 99.

¹⁸ R. Smolski, M. Smolski, E.H. Stadtmüller, *Słownik Encyklopedyczny. Edukacja Obywatelska*, Wrocław 1999, s. 172.

norm, wartości i zachowań, które jednostka internalizuje w wyniku przynależności do danej grupy etnicznej¹⁹.

W kontekście Wielkiej Brytanii, pojęcie tożsamości etnicznej odnosi się zarówno do tożsamości narodowej rdzennych mieszkańców krajów historycznych, jak i do tożsamości przedstawicieli grup napływowych, którzy posiadając obywatelstwo brytyjskie jednocześnie nadal identyfikują się z narodem, z którego się wywodzą. Jak więc określić brytyjskość? Różne definicje podają iż jest to poczucie bycia Brytyjczykiem lub świadomość ucieleśniania brytyjskich cech²⁰, a zatem poczucie przynależności do Wielkiej Brytanii. Świadomość ta wyróżnia i łączy Brytyjczyków stanowiąc podstawę ich jedności i tożsamości²¹, a tym samym pozwala zrozumieć sposoby, w jakie manifestuje się brytyjska kultura. Są to zwyczaje, wzorce zachowań i symbole, które są jednoznacznie identyfikowane ze Zjednoczonym Królestwem i – przynajmniej z założenia - wspólne dla wszystkich obywateli tego państwa²². Brytyjskość stanowi fenomen kulturowo-społeczny tak złożony, że trudno go jednoznacznie zdefiniować. Z pewnością jednak pojęcie to jest nierozdzielnie związane z epizodami historycznymi i przemianami społecznymi, które ukształtowały jego współczesne rozumienie.

Jak formowała się idea?

Choć temat brytyjskości zaczął być szeroko omawiany w kręgach politycznych i akademickich dopiero pod koniec XX wieku²³, początki tego pojęcia sięgają XVII wieku, kiedy to w roku 1682²⁴ zostało ono po raz pierwszy użyte do opisanie Brytów - dawnych celtyckich mieszkańców Wielkiej Brytanii, którzy w V i VI w.n.e. zostali podbici przez Angłów, Sasów i Jutów i zepchnięci na tereny obecnej Walii i Kornwalii. Jednak najważniejszym faktem historycznym, który legł u podstaw idei brytyjskości było przekształcenie w 1707r. (za panowania Anny Stuart) unii personalnej między Anglią (połączoną już wtedy z Walią), a Szkocją w unię realną, w wyniku czego powstało Królestwo Wielkiej Brytanii. Jak podkreśla historyczka Linda Colley, dopiero po tym akcie politycznym obywatele zaczęli odnosić się do swojej wspólnej tożsamości mówiąc, że są Brytyjczykami, choć jednocześnie też Szkotami, Anglikami lub Walijszczykami²⁵. Kolejnym ważnym

¹⁹ A. Ciśło, *Tożsamość Irlandczyków w prozie odrodzenia literackiego z przełomu XIX i XX wieku*, Wrocław 2003, s.11.

²⁰ *Oxford English Dictionary Online*, www.oed.com [data dostępu: 10.07.2014 r.].

²¹ T. Wright, A. Gamble, *Britishness: Perspectives on the British Question*, 2009, John Wiley and Sons, s. 32.

²² *Citizenship and belonging: what is Britishness?* 2005, Commission for Racial Equality (CRE)

²³ T. Wright, A. Gamble, *dz. cyt.*, s. 149.

²⁴ *Oxford English Dictionary Online*, www.oed.com [data dostępu: 10.07.2014 r.].

²⁵ L. Colley, *Britons: Forging the Nation, 1701–1837*, 1992, Yale University Press, s.12-13.

momentem na drodze do powstania wielonarodowościowego państwa był rok 1800, kiedy proklamowano unię brytyjsko – irlandzką, w wyniku czego rok później powstało zjednoczone królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii.

Można przyjąć iż proces ugruntowywania się poczucia tożsamości brytyjskiej trwał do roku 1837, kiedy to na tronie brytyjskim zasiadła królowa Wiktoria. Przed rokiem 1707 był tylko jeden król i dwa odrębne państwa, dlatego nie można było mówić o jakiejś wspólnej „ponadnarodowej” tożsamości obywatelskiej. Po roku 1837 była już jedna królowa, jedno państwo i silne poczucie istnienia narodu brytyjskiego. Złożyły się na to cztery elementy²⁶:

- silnie zakorzeniony protestantyzm stojący w opozycji do katolickich Jakobinów, a także katolików z innych państw europejskich;
- fakt dostrzeżenia przez szkockich biznesmenów możliwości dużego zysku w powiększającym się w wyniku unii personalnej rynku własnego państwa oraz pojawienia się rynku Imperium Brytyjskiego;
- wspólna służba przedstawicieli różnych narodowości w brytyjskiej armii i marynarce oraz opozycja w stosunku do „innych” w czasie wojny, a także w sytuacji konkurencji na rynkach handlowych;
- intensywne mieszanie się posiadłości ziemskich i rodzin będące skutkiem migracji wewnętrznej i zawierania małżeństw przez przedstawicieli różnych narodowości pochodzących z różnych części Wielkiej Brytanii (zjawisko to wpłynęło na ukształtowanie się tzw. brytyjskiej klasy rządzącej)

W wyniku tych zjawisk po roku 1837 można było już mówić o wyraźnie ukształtowanej tożsamości brytyjskiej i narodzie brytyjskim. Kolejne lata przyniosły utrwalenie się wizerunku Brytyjczyka na arenie europejskiej i światowej. To właśnie Brytyjczyków, a nie Anglików uznano za pierwszy „naród przemysłowy”²⁷, a ustawa z 1832 roku, która stanowiła podstawę obecnego systemu wyborczego (*Great Reform Act*) dotyczyła już całej Wielkiej Brytanii. Termin „brytyjskość” w odniesieniu do faktu bycia Brytyjczykiem został po raz pierwszy użyty w 1857r. w czerwcowym wydaniu czasopisma „*Putnam's Monthly Magazine*”²⁸.

Za czasów panowania królowej Wiktorii (lata 1837 - 1901) nastąpił wzrost potęgi Wielkiej Brytanii związany z ekspansją kolonialną, rozszerzeniem praw obywatelskich i wzrostem znaczenia warstw średnich w życiu społeczeństwa. W 1849 roku Kompania

²⁶ C. Bryant, E. Mokrzycki, *Democracy, Civil Society and Pluralism in Comparative Perspective: Poland, Great Britain and the Netherlands*, Warszawa 1995, IFiS PUBLISHERS, s. 316.

²⁷ *Tamże*, s. 317.

²⁸ *Oxford English Dictionary Online*, www.oed.com [data dostępu: 10.07.2014 r.].

Wschodnioindyjska (kompania handlowa angielskich inwestorów) zakończyła podbój Indii, a w roku 1858 jej prawa i terytoria przejęła Korona Brytyjska. W 1876 roku królową Wiktorię ogłoszono cesarżową Indii, co oznaczało, że Indie stały się najludniejszą i najcenniejszą posiadłością brytyjską, a Wielka Brytania została potęgą kolonialną. Imperialna pozycja Wielkiej Brytanii spowodowała rozprzestrzenienie się języka angielskiego, który był (i jest) jednym z głównych wyznaczników brytyjskości.

Krzysztof Knauer odwołując się do wspomnianej już tu koncepcji wspólnoty wyobrażonej B. Andersona mówi, że „społeczeństwo brytyjskie” jest pojęciem tak trudno definiowalnym i nie mającym zdecydowanego oparcia w faktach historycznych, że należy je traktować raczej w kategoriach abstrakcyjnych, jako pewną ideę zbiorczą²⁹. Obraz społeczeństwa brytyjskiego utrwalił się w świadomości ludzi dzięki rozpowszechnianiu go za pomocą środków masowego przekazu, gdyż to media rozpowszechniają narodową ideologię tworzącą określony kontekst kulturowy, który z kolei wpływa na sposób interpretowania danej narodowości przez całą wspólnotę. W tym przypadku ideologia oznacza łączenie brytyjskości z pojęciami takimi jak rodzina królewska, parlament brytyjski, Imperium Brytyjskie, piękno angielskiej wsi, krykiet oraz literatura, głównie z okresu XX wieku. Mówiąc o utrwalaniu się koncepcji brytyjskości nie można więc pominąć roli mediów, których przekazy – na co zwracała uwagę brytyjska telewizja BBC (*British Broadcast Corporation*) – zawsze kierowane były „do wszystkich Brytyjczyków”³⁰.

Nawiązując do opisywania „wspólnej historii” K. Knauer mówi: *Pojęcie i interpretacja „wspólnej historii” tworzy zbiorową definicję, która nie jest oparta na wspólnym historycznym doświadczeniu, ale na interpretacji tego doświadczenia*³¹. Podobnego zdania jest James O’Driscoll, według którego powszechne rozumienie pojęcia brytyjskości oparte jest na wielu stereotypach podkreślających wspólne doświadczenia z przeszłości i wspólne tradycje. Jest to np. postrzeganie Wielkiej Brytanii jako „kraju tradycji”, w którym ceremonie takie jak coroczne, uroczyste otwarcie parlamentu, czy zmiana warty przed pałacem Buckingham pozostają niezienne od kilkuset lat³². A zatem, to nie fakty historyczne, ale sposób ich przedstawiania nakierowany na “wspólne doświadczenia” decyduje o powszechnej percepcji pojęcia brytyjskości. Na potwierdzenie powyższej tezy Knauer zadaje retoryczne pytanie o to, jak można tłumaczyć pojęcie brytyjskości wspólną historią będącą udziałem kilku narodów, skoro narody te pozostawały w stosunku do siebie

²⁹ *Britishness and Cultural Studies. Continuity and Change in Narrating the Nation*, red. K. Knauer, S. Murray, Katowice 2000, s. 22.

³⁰ J. Oakland, *British Civilization. An introduction*, 2007, Routledge, s. 242.

³¹ *Britishness and Cultural Studies...*, s. (tłum. własne – J.W.).

³² J. O’Driscoll, *dz.cyt.*, s.56.

często we wrogich relacjach lub były od siebie oddalone o setki kilometrów, a jedynym co mogło je łączyć, był fakt „zostania podbitym” przez ten sam, inny naród: *Jak historia brytyjskiego kolonializmu da się pogodzić z Irlandczykami, którzy zostali skolonizowani? (...)* *Niewiele dzielą ze sobą pokolenia angielskich Hindusów – np. brytyjskich administratorów w Indiach, z wiejską lub miejską klasą robotniczą w północnej Anglii sprzed stu lat. Podobnie, moglibyśmy zapytać, jakie doświadczenia historyczne dzielą ze sobą tzw. Brytyjczycy żyjący na obczyźnie, zamieszkujący kolonie i Irlandczycy, itd.*³³.

Tradycyjnie uprzywilejowana pozycja narodowości angielskiej związana jest z okresem tworzenia się państwa oraz podbojów kolonialnych, kiedy to Anglicy podporządkowywali sobie inne nacje. W kontekście tych faktów historycznych brytyjskość należy rozumieć raczej jako fakt bycia poddanym królowej brytyjskiej niż jako obywatelstwo Wielkiej Brytanii. Brytyjskość może być więc określana jako „tożsamość polityczna”, porównywana z pojęciem „obywatelstwa”, które jednak wywodzi się z tradycji istnienia monarchii brytyjskiej, a nie współtworzenia demokratycznego państwa. Monarchia ta, na skutek ekspansji kolonialnej „zyskiwała” poddanych (*subjects of the Crown*) na obszarze całego Imperium Brytyjskiego³⁴, zaś Biali Brytyjczycy określali swoją tożsamość w konfrontacji z grupami etnicznymi wywodzącymi się z obszarów podbitych w czasie ekspansji kolonialnej. Jak mówi David Morley: „Wydaje się oczywistym fakt, że biali ludzie o pochodzeniu Anglo-Saskim określali znaczenie rasy i tożsamości etnicznej w konfrontacji do podbijanych ludów³⁵”. A zatem Brytyjczycy ukonstytuowali się wtedy jako naród „państwowy” lub „obywatelski”, stworzony przez ludzi, których w pewnym momencie dziejowym połączył fakt bycia obywatelem Imperium Brytyjskiego. Dodatkowo sytuację komplikował fakt iż w owym imperium wyraźnie dominowała jedna grupa narodowa.

Czym jest brytyjskość dzisiaj?

Od końca XX wieku pojęcie brytyjskości regularnie pojawia się w dyskursie dotyczącym określenia, podtrzymania lub odrodzenia się spójnej tożsamości brytyjskiej. Dyskusje te wiążą się z faktem iż mimo wyraźnej dominacji języka angielskiego poszczególnym krajom historycznym udało się jednak (w różnym stopniu) zachować pewną odrębność kulturową i językową, co widać szczególnie wyraźnie na przykładzie Walii. Jest to wynik ruchu etnicznego odrodzenia, który zapoczątkowany został w drugiej połowie XX wieku. Mieszkańcy krajów historycznych o celtyckim rodowodzie silnie utożsamiają się ze

³³ *Britishness and Cultural Studies...*, s. 22 (tłum. własne – J.W.).

³⁴ D. Morley, K. Robins, *British Cultural Studies*, New York 2001, s. 98 i 103 (tłum. własne – J.W.).

³⁵ *Tamże*, s.19 (tłum. własne – J.W.).

swoimi macierzystymi regionami, mniej więcej co drugi z nich określa swoją tożsamość jako lokalną, związaną z danym krajem historycznym i nie mówi o sobie jako o Brytyjczyku³⁶. Ponadto pozytywnie odnoszą się oni do działań politycznych, ale zachodzących na szczeblu lokalnym, a nie ogólnopaństwowym³⁷.

Odrębną kwestię stanowi tożsamość mieszkańców Irlandii Północnej, wśród których ze względu na zaszczości historyczne występują zarówno mieszkańcy pochodzenia irlandzkiego, jak i angielskiego i szkockiego. Ponadto już sama oficjalna nazwa państwa wskazuje na to, że Zjednoczone Królestwo „dzieli się” na Wielką Brytanię i Irlandię Północną, co podkreśla odrębny charakter tej części państwa w aspekcie rozważań nad pojęciem brytyjskości. Mieszkańcy Irlandii Północnej wywodzący się od angielskich i szkockich osadników w większym stopniu utożsamiają się z „brytyjskim aspektem” swojej tożsamości niż mieszkający tam potomkowie Irlandczyków. *Większość Anglików, Walijszczyków i Szkotów nie myśli o sobie jako o „Brytyjczykach”; myślą tak jedynie protestanci mieszkańcy Ulsteru*³⁸.

Równie ważny dla dyskusji o brytyjskości jest fakt iż począwszy od lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku w Zjednoczonym Królestwie szybko zaczęła powiększać się liczba migrantów (w odpowiedzi na zapotrzebowanie rynku pracy przyjechały wtedy duże grupy migrantów z Indii, Pakistanu i Bangladeszu)³⁹. Ich społeczny odbiór był z reguły pozytywny ze względu na możliwość obcowania z egzotyczną kulturą w postaci jedzenia, ubioru, muzyki, religii czy filozofii, które imigranci przynosili ze sobą na grunt brytyjski. Różnorodność kulturowa przeniknęła do społeczeństwa Wielkiej Brytanii i stała się integralną częścią pojęcia brytyjskości, jednak nadal trudno mówić o pełnej integracji imigrantów ze społeczeństwem brytyjskim, a rasizm – poza aktami agresji – przyjmuje bardziej subtelny formę, np. poprzez utrudnianie awansu zawodowego lub oferowanie gorszych warunków mieszkaniowych⁴⁰. Przywódcy dużej liczby mniejszościowych grup etnicznych coraz głośniejszą mówią o potrzebie pluralizmu, który oznaczałby status „odrębności i równości”. Jest to sprawa tym bardziej pilna, że mniejszości narodowe odbierane są jako zagrożenie dla pracy, bezpieczeństwa i kultury narodowej⁴¹. W badaniu prowadzonym dla

³⁶ *Britishness and Identity Assimilation among the UK's Minority and Majority ethnic groups*, red. A. Nandi, L. Platt, 2014, Institute for Social and Economic Research.

³⁷ *Tamże*.

³⁸ K. Kumar, *The Making of English National Identity*, Cambridge 2005, Cambridge University Press, s.6 (tłum. własne – J.W.).

³⁹ D. McDowall, *Britain in close-up. An in – depth study of contemporary Britain*, 2003, Pearson Education Limited, s. 97.

⁴⁰ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2007, s. 280.

⁴¹ Ethnos. Research and Consultancy, <http://www.ethnos.co.uk> [data dostępu: 10.07.2014r.].

BBC News Online, wielu mieszkańców Wielkiej Brytanii pytanych o to, jak rozumieją brytyjskość, odwoływało się do kwestii mniejszości narodowych i tego, czy przedstawiciele tych grup przejmują brytyjskie zwyczaje i styl życia. Wskazywali też na to, że rozważania na ten temat zaczęły przybierać na sile dopiero wtedy, gdy zaczął się napływ dużych liczb migrantów⁴². Widać więc, że pojęcie brytyjskości definiowane jest często poprzez zestawienie go z odrębnością kulturową grup mniejszościowych.

Niepewny status finansowy oraz ostracyzm społeczny jakiego doświadczają przedstawiciele mniejszości narodowych, sprawia, że raczej pielęgnują oni swoją etniczną tożsamość niż rozwijają poczucie brytyjskości. Należy również pamiętać, że każda grupa mniejszościowa wnosi do społeczeństwa brytyjskiego swoje własne oczekiwania, aspiracje i wyobrażenie na temat swojej nowej tożsamości narodowej, dlatego nie da się jednoznacznie stwierdzić, czym jest brytyjskość dla którejkolwiek z narodowości zamieszkujących Wielką Brytanię. Jak mówi Gerry Smyth: *Etniczne, rasowe i językowe czynniki działające we współczesnym społeczeństwie brytyjskim tworzą delikatny i pełen niuansów zestaw możliwości, które powodują, że tożsamość poddawana jest nieustannej presji, nie tylko ze strony społeczeństwa, w jakim żyje dana osoba, ale także ze strony jej samej, tzn. osoby jaką – jak sądzi – jest*⁴³.

Brytyjskość w znaczeniu kulturowym zawiera w sobie elementy wywodzące się ze wszystkich grup narodowościowych zamieszkujących Wielką Brytanię, przeważają jednak – ze względu na złożoną historię tworzenia się państwa – wpływy angielskie i celtyckie. Jak mówi Hugh Kearney: *Historia plemion angielskojęzycznych przeplata się z historią ludów celtykojęzycznych od co najmniej tysiąca lat, nie zawsze przynosząc korzyści obydwu stronom*⁴⁴. Brak równowagi kulturowej zarówno między poszczególnymi krajami historycznymi jak i między grupami mniejszościowymi (dominacja kultury angielskiej większości) to jedna z przeszkód stojących na drodze do wzmocnienia się brytyjskiej tożsamości narodowej. Wewnątrzpaństwowe więzy polityczne, które postrzegane są przez grupy mniejszościowe jako dalece niesatysfakcjonujące, nie mogą wystarczyć dla trwałego bytu państwa. Na przykład według wielu Szkotów relacje między poszczególnymi narodowościami są *ekonomicznie niekorzystne, politycznie opresyjne i kulturowo niewrażliwe*⁴⁵.

⁴² What is Britishness anyway?, [BBC News Online, 10 IX 2002: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/1701843.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/1701843.stm) [data dostępu: 10.07.2014r.]

⁴³ G. Smyth, *dz. cyt.*, s. 235 – 236 (tłum. własne – jw.).

⁴⁴ H. Kearney, *The British Isles. A History of Four Nations*, Cambridge 1989, Cambridge University Press, s. 216 (tłum. własne – J.W.).

⁴⁵ C. Bryant, E. Mokrzycki, *dz. cyt.*, s. 325 (tłum. własne – jw.).

Uprawniona wydaje się teza, że brytyjskość można rozumieć jako tożsamość obywatelską, lub polityczną, związaną ze sferą polityczną państwa. Koncepcja ta wskazuje na to iż można być obywatelem danego państwa odczuwając inną tożsamość narodową niż ta, która w danym państwie dominuje. Oznaczałoby to z kolei, że jest to tożsamość niezależna, paralelna do tożsamości narodowej. Jednakże autorzy tacy jak Charles Taylor⁴⁶ czy Will Kymlicka⁴⁷ twierdzą iż tożsamości te mogą łączyć się ze sobą. Jak tłumaczy to Małgorzata Budyta – Budzyńska: *Tożsamość kulturowa i etniczna wpływa na tożsamość obywatelską – wiem, kim jestem, mam świadomość, do jakiej grupy należę, dlatego działam na rzecz tej grupy, jestem aktywnym obywatelem. Tożsamość narodowa, etniczna, kulturowa jest w tym wypadku nie tylko elementem samoidentyfikacji, ale również źródłem obywatelskiego zaangażowania*⁴⁸.

Coraz częściej słyszy się głosy potwierdzające tezę, że brytyjskość trzeba rozumieć raczej w kategoriach obywatelskich i kulturowych, które mogą być wspólne dla wszystkich mieszkańców Zjednoczonego Królestwa, niż w etnicznych czy rasowych⁴⁹.

Ciekawych wyników dostarczyły badania przeprowadzone w 2004r. przez Narodowe Centrum Badań Społecznych (*National Centre for Social Research - NatCen*). W grupie trzech tysięcy respondentów 87% badanych uznało, że podstawowym kryterium brytyjskości jest język, 83% wskazało na obywatelstwo, a 82% na szacunek do istniejących instytucji i prawa (procentowe wyniki nie sumują się do 100%, gdyż często jeden respondent wymieniał kilka czynników). Wyniki te mogą wskazywać na to, że badane osoby rozumieją brytyjskość jako pewien stan świadomości, którego można się nauczyć (nabyć), nie jako cechę stałą, ściśle związaną z faktem urodzenia się w określonej grupie narodowej⁵⁰.

Proces ten mógłby być wspierany przez system edukacji, ale póki co brakuje spójnej koncepcji takich działań. Historia Wielkiej Brytanii, jakiej uczniowie uczą się w szkołach, dzieli się na trzy etapy: Brytania Rzymska, historia Anglii do unii personalnej ze Szkocją, a następnie historia Wielkiej Brytanii. Choć nowa podstawa programowa wprowadzona już w latach dziewięćdziesiątych miała reprezentować mniej anglocentryczny punkt widzenia, nadal widać w tym przekazie rys dominacji angielskiej nad innymi narodami. Żeby ugruntować pojęcie brytyjskości w świadomości przedstawicieli zarówno rdzennych jak i napływowych

⁴⁶ Ch. Taylor, *The Politics of Recognition*, [w:] *Multiculturalism and The Politics of Recognition*, red. A. Gutmann, Princeton 1992, Princeton University Press.

⁴⁷ W. Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford 1995, Oxford University Press.

⁴⁸ M. Budyta – Budzyńska, *dz. cyt.*, s. 102.

⁴⁹ J. Oakland, *dz. cyt.*, s. 68.

⁵⁰ *Language tops 'Britishness poll'*, [BBC News Online, 7 XII 2004:](http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4074801.stm) http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4074801.stm [data dostępu: 10.07.2014r.].

mniejszości narodowych należałoby przedstawić historię Wielkiej Brytanii jako złożoną interakcję między zamieszkującymi ją narodowościami. Jak mówi Krishan Kumar: *Przeformułowanie ogólnej formy „historii brytyjskiej” pozwoliłoby na spojrzenie na historię Anglii i Wielkiej Brytanii w nowym świetle. Zamiast historii ewolucji i ekspansji jednego narodu, byłaby to historia „trzech królestw” (Anglii, Szkocji i Irlandii) lub „czterech narodów” (angielskiego, walijskiego, szkockiego i irlandzkiego), które połączone były ze sobą wieloma różnymi zależnościami*⁵¹.

Nowe spojrzenie na historię pozwoliłoby także podkreślić znaczenie obecnej struktury społeczeństwa, w którym na skutek zawirowań dziejowych tak wiele grup narodowościowych żyje obok siebie mogąc czerpać korzyści ze swoich wzajemnych kontaktów, nie zaprzeczając bolesnym epizodom wspólnej historii, ale też nie koncentrując się na nich w czasach, w których wartością jest dialog i współpraca. Jak ujmuje to Ernest Renan: *Istota narodu polega właśnie na tym, aby wszystkie jednostki wchodzące w jego skład miały ze sobą wiele wspólnego, a także aby o wielu sprawach (je różniących) zapominały*⁵².

Aby mniejszości narodowe zamieszkujące Wielką Brytanię nie izolowały się w swoich wspólnotach i włączały się w główny nurt kultury i działań społecznych trzeba znaleźć sposób na to, aby podkreślić znaczenie wkładu kulturowego, historycznego i politycznego, jaki każda grupa narodowościowa wnosi do niepowtarzalnego charakteru państwa jako całości. Zmiana postrzegania mniej licznych narodowości etnicznych przez grupę dominującą stanowi wyzwanie dla wszystkich Brytyjczyków, gdyż może być kluczem do pokojowej egzystencji różnych narodów „pod wspólnym dachem” Wielkiej Brytanii.

The Smith Institute – niezależny *think tank*, powołany do przeprowadzenia badań wartości społecznych, analizował pojęcie brytyjskości w kontekście różnorodności i równości. Wyniki badań ujawniły m.in., że odsetek osób, które postrzegały siebie jako Brytyjczyków zmalał z 52% w 1997r. do 44% w roku 2007⁵³. Autorzy raportu stwierdzili, że takie wyniki nie muszą oznaczać iż ludzie odrzucają brytyjskość jako ideę, ale raczej iż nie są pewni, co to pojęcie właściwie oznacza. Wyniki ostatniego spisu powszechnego opublikowane w 2011r. ujawniły, że swoją tożsamość jako „tylko brytyjską” lub „brytyjską i lokalną” określiło w sumie 28,9% mieszkańców UK. Dla porównania: 51,41% pytanym powiedziało, że są „tylko Anglikami” (7,82% wskazało na tożsamość podwójną – „i Anglik i Brytyjczyk”), 5,93% - że „tylko Szkotami” (1,67% - podwójna), 3,26% - że „tylko

⁵¹ K. Kumar, *dz. cyt.*, s.14 (tłum. własne – jw.).

⁵² E. Renan, *Co to jest naród?* [w:] *Być w narodzie. Szkice o idei narodu, narodowej kulturze i nacjonalizmie*, red. L. Dybel, Lublin 1998, s. 201.

⁵³ *Britishness: towards a progressive citizenship*, red. N. Johnson, 2007, The Smith Institute.

Walijczykami” (0,44% - podwójna), a 0.81% - że „tylko Północnymi Irlandczykami” (0,22% - podwójna)⁵⁴. Zaznacza się więc dalszy spadek liczby osób, które identyfikują się z brytyjskością.

Obawy o skutki, jakie może wywołać brak silnego poczucia brytyjskości w wypowiedziach uczestników badania dotyczącego rozumienia brytyjskości, przeprowadzonego przez ośrodek *Ethnos*. Większość pytaných osób wskazała na osiem „obszarów brytyjskości”⁵⁵, były to: geografia, symbole narodowe, ludzie, wartości, zwyczaje i zachowania, obywatelstwo, język i różne znaczące osiągnięcia. Respondenci podawali też fakty, które ich zdaniem przyczyniły się do „erozji” brytyjskości i najczęściej były to cztery przyczyny: 1) przybycie do Wielkiej Brytanii dużej ilości migrantów, 2) nieuzasadnione roszczenia socjalne członków mniejszości etnicznych, 3) wzrost pluralizmu moralnego, 4) fakt iż państwo nie wypracowało strategii odpowiedniego traktowania grup mniejszościowych, gdyż było zbyt ograniczone zasadami tzw. poprawności politycznej. Jednocześnie wiele osób obawiało się, że sytuacja ta może doprowadzić do niepokojów społecznych⁵⁶. Tzw. Raport Parekh’a n/t przyszłości wieloetnicznej Brytanii wskazał siedem głównych źródeł zmian kulturowych i społecznych, które w konsekwencji zachwiały spójną koncepcją brytyjskości, są to: 1) globalizacja, 2) zmniejszenie się znaczenia UK jako światowej potęgi w obszarze rozwoju technologicznego, 3) eurosceptycyzm, 4) dewolucja (przekazanie części władzy przez rząd centralny lokalnym władzom krajów historycznych), 5) upadek Imperium Brytyjskiego, 6) gwałtowana dywersyfikacja społeczeństwa w zakresie stylów życia, norm, podejścia do tradycji, itp., 7) powojenna migracja⁵⁷.

Z kolei badania przeprowadzone w 2005r. przez Komisję ds. Równości Rasowej, które ujawniły, że Biali respondenci uważali iż brytyjskość jest zagrożona głównie przez dużą imigrację w celach zarobkowych i socjalnych. Wiele z tych obaw kierowanych było pod adresem jedynie muzułmanów, a nie wszystkich mniejszości narodowych. Z kolei muzułmańscy uczestnicy badania zgłaszali iż czują się napiętnowani sugestiami, że powinni dokonać wyboru między tożsamością muzułmańską, a brytyjską, gdyż ich zdaniem możliwe jest odczuwanie obydwu tych tożsamości jednocześnie⁵⁸. Wyniki innych badań wskazywały zaś na to, że przedstawiciele mniejszości określają swoją tożsamość jako brytyjską częściej

⁵⁴ Office for National Statistics, <http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/census/2011/index.html> [data dostępu: 10.07.2014r.].

⁵⁵ Ethnos..., <http://www.ethnos.co.uk> [data dostępu: 10.07.2014r.].

⁵⁶ *Tamże*.

⁵⁷ *The Future of Multi-Ethnic Britain: The Parekh Report*, red. Bhikhu Parekh, The Runnymede Trust, London 2000, Profile Books Ltd, s. 23 – 26.

⁵⁸ *Citizenship and belonging: what is Britishness?*, 2005, Commission for Racial Equality (CRE).

niż przedstawiciel Białej większości, a ponadto stopień identyfikacji z brytyjskością zwiększa się w kolejnych pokoleniach migrantów⁵⁹.

Potrzebę wzmocnienia wspólnej, obywatelskiej tożsamości zauważył już rząd Wielkiej Brytanii, który po zamachach w Londynie 7 lipca 2005r. zaczął wypowiadać się n/t konieczności promowania idei brytyjskości. Szczególnie wyraźny w tej dyskusji był głos ówczesnego kanclerza skarbu, obecnego premiera – Gordona Brown'a. W styczniu 2006r. Brown wygłosił przemówienie, w którym wskazał na potrzebę konstytucyjnego i symbolicznego ugruntowania współczesnego patriotyzmu, co mogłoby dać swój wyraz m.in. w ustanowieniu Dnia Brytyjskiego jako ogólnonarodowego święta. Symbolem brytyjskiej tożsamości celebrowanej tego dnia miałyby być – na wzór amerykański – flaga Zjednoczonego Królestwa (tzw. *Union Jack*)⁶⁰. Na razie jednak tego typu święto nie zostało ustanowione.

Powyższy przegląd podejść do koncepcji brytyjskości wskazuje na to iż nie może ona stanowić alternatywy dla etnicznej tożsamości narodowej, ze względu na brak odniesienia do wspólnych wydarzeń historycznych i wyraźnego symbolu, który w równym stopniu dotyczyłby przedstawicieli wszystkich narodowości (jak np. walka o niepodległość i kształtowanie się systemu demokratycznego w Stanach Zjednoczonych). Brytyjskość to raczej idea społeczno – polityczna, która oznacza wspólnotę życia w tym samym państwie, akceptowanie jego historii, kultury oraz instytucji politycznych i prawnych, umożliwiających funkcjonowanie w tym wielonarodowościowym państwie. Dynamiczna sytuacja etniczna, w której wzmacniają się lokalne tożsamości mieszkańców krajów historycznych, a jednocześnie do Zjednoczonego Królestwa przybywa coraz więcej migrantów, powoduje, że brytyjskość staje się kwestią wagi państwowej. Skoro monokulturowa koncepcja brytyjskości nie ma już racji bytu, pojawia się możliwość zakwestionowania sensu istnienia dziedzicznego władcy Wielkiej Brytanii jako reprezentanta całego państwa⁶¹. Potrzebne jest więc zredefiniowanie funkcji monarchii i roli, jaką może ona odegrać w procesie konsolidowania się społeczeństwa. Sytuację, w której tożsamość stała się zjawiskiem niezwykle złożonym, odnoszącym się do wielu poziomów lojalności i przywiązania do miejsca, religii i kultury, trafnie ujmuje M. Budyta - Budzyńska: *W czasach współczesnych – wzmożonych kontaktów międzykulturowych, nasilonych procesów globalizacyjnych, wielkich migracji, zaniku wielu granic państwowych, przemian struktury i funkcji państwa – problem tożsamości narodowej nabrał nowego*

⁵⁹ *Britishness and Identity Assimilation...*

⁶⁰ *Brown speech promotes Britishness, BBC News Online, 14 I 2006:*
http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/4611682.stm [data dostępu: 10.07.2014r.].

⁶¹ *The Future of the Monarchy. The Fabian Commission on the Future of the Monarchy*, London 2003, Fabian Society, s. 27.

*znaczenia, na nowo trzeba bowiem zdefiniować relacje między tożsamością narodową a kulturą narodową, granicami państwowymi i terytorium narodowym*⁶².

Z takim wyzwaniem musi zmierzyć się też Wielka Brytania, w której poszczególne kraje historyczne różnią się od siebie zarówno rodzimymi językami jak i tradycjami, zaś historia Zjednoczonego Królestwa to raczej historia angielskich podbojów niż wspólna historia wszystkich obywateli. Różne są też cele polityczne krajów historycznych, Irlandia Północna rozdarta jest między zwolenników i przeciwników przyłączenia się do Republiki Irlandii, Szkocja dąży do niepodległości, Walia – do większej autonomii, zaś Anglia (ostoja monarchii brytyjskiej) – do zachowania Zjednoczonego Królestwa w obecnym kształcie, choć z poszanowaniem odrębności kulturowej pozostałych krajów historycznych, a także - w ściśle określonym zakresie - odrębności politycznej. Otwartą kwestią pozostaje też sposób i stopień, w jakim powinny się integrować ze społeczeństwem brytyjskim napływowe mniejszości etniczne i duże grupy migrantów (w tym Polaków) przybyłe po 2004 r.

Wnioski końcowe

Pojęcie brytyjskości wymyka się jednoznacznym definicjom, trudno też określić wspólne dla wszystkich mieszkańców Wielkiej Brytanii elementy, do których to pojęcie mogłoby się odwoływać w sposób niepodważalny. Zjednoczone Królestwo ze swoją złożoną strukturą etniczną i nie do końca definiowalnym, choć posiadającym ogromne znaczenie dla konsolidacji państwa, pojęciem brytyjskości może wnieść znaczący wkład do dyskursu znaczenia wieloetnicznego dziedzictwa w dorobku każdego wielonarodowościowego państwa. Aby jednak było to możliwe, niezbędne wydaje się wzmocnienie idei brytyjskości i wypracowanie nowej formuły współbicia wszystkich grup narodowościowych zamieszkujących Wielką Brytanię zarówno rdzennych jak i napływowych tak, aby grupy te mogły wzbogacać brytyjskość o elementy charakterystyczne dla swojej kultury, nie tracąc przy tym swojej etnicznej tożsamości i nie narażając się na niższy standard życia.

Termin brytyjskość jako określenie wspólnej, ogólnobrytyjskiej więzi narodowej pozostaje wysoce problematyczny, a w dyskusjach dotyczących wzajemnych relacji między różnymi grupami etnicznymi nadal jest to temat bardzo delikatny i mówienie o nim wymaga dużego wyczucia dyplomatycznego. Czas pokaże, czy władze państwa wykorzystają ogromny potencjał „wspólnotowy”, jaki niesie idea brytyjskości i czy uda im się stworzyć spójne i zintegrowane – choć niejednorodne – społeczeństwo.

⁶² M. Budyta - Budzyńska, *dz. cyt.*, s. 90.